

ANADOLU'DA EZOTERİK YAPILANMALAR

M. Bülent Gürkan

Önce konumuzun kavramsal çerçevesini oluşturmak, sonra da tarihsel ve kültürel sürecini ele almak kanımca yararlı olacaktır.

Ezoterik (Bâtını, içrek): Dışa kapalı, içe dönük demektir.

Ezoterizm (Bâtınıye, içreklik): Kadim bilgelikle günümüze kadar gelen ve gerçeğin yalnızca seçkin ve söyleneni anlayacak kişilere verilebileceği anlayışına dayalı bir öğreti biçimidir. Toplumdaki akıldışı âdet ve bilgilerle çatışan ussal öğretiler zorunlu olarak içrekliği ve kapalı olmayı, başka deyişle ezoterik (gizlemlî) yapılanmaları gerektirmiştir.

Ezoterik yapı: İsteklilerin özenle seçildiği, kendine özgü çalışma yöntemi (erkânı) ve öğretimi olan, bilgi ve görgülerin doğrudan değil semboller, özdeyişler ve alegorik öykülerle aşamalı olarak verildiği, kapalı bir topluluktur.

Antik Yunan'da bu yapı daha çok belli bir topluluğa özgü ve dışarıya kapalı bir öğretiyi anlatır. Doğudaki biçiminde ise kapalı olmanın yanında anlam içrekliği de söz konusudur.

Tarihsel ezoterizm daha çok dinsel kavramların dış yüzünden iç yüzüne geçmeyi dile getirir. Kutsal olanın özüne bakıştır. Bu kadim gelenek, adaylara inisiyasyon (tekris) yolu ile aktarılır. Yola girmek isteyenlere âşık, müptedi, tâlip, çırak ya da mürid (inisiye), yol gösterene de usta, mürşid (inisiyatör) denir.

Ezoterik bilgi: Yalnızca akla değil, aynı zamanda deneyime dayalı, bilgeliği de içeren bilgi türüdür. Adaydan, kendisinde doğuştan bulunan yeteneklerini hayata geçirmesi istenir. Bunlar, üzerine erdemlerin inşa edileceği yeteneklerdir ve ustalık gerektirir.

Akla dayalı bilgiye *Zâhiri-bilgi*, keşfe dayalı bilgiye ise *Bâtını-bilgi* denmiştir.

Zâhiri bilgi *ilim*, Bâtını bilgi *irfan* diye adlandırılır. Zâhiri bilginin kanıtı akıl ve deney, bâtını bilginin kanıtı ise zevk ve vicdandır.

Zâhiri bilgi kavramlarla elde edilirken, Bâtını bilgi *semboller*, *ritüeller* aracılığıyla keşfedilir. Keşfedilen bilgi (irfan) kişinin kendisinde gizlidir (gömülüdür). Bu nedenle "*Bilen başkasını bilir, keşfeden kendini keşfeder,*" özdeyişi ünlüdür.

Ezoterik bilgi, mistik bilgiden ayrılır; gerçi her ikisi de deneyime dayanır, ancak mistik deneyim düzensiz olduğu halde, ezoterik deneyim düzenli ve ritüeliktir.

Bâtını gelenekte, bilgi sırrıdır ve adalara derece derece verilir ve her derece için yeniden ahit (and) yapılır; ahde vefa ise en önde gelen değerdir. Bu nedenle geleneğe bağlı olanlara vefai de denmiştir.

Anadolu'daki yapılanma sürecini düzgün izleyebilmek için, Anadolu'nun kültür yapısına ve sosyal tarihine bakmak gerekir. Bilindiği gibi Anadolu 'doğu'dur ve ışık doğu'dan yükselir. Anadolu, Ana-Tanrıça'nın yani Kibele'nin vatanıdır ve antik mitler Anadolu'da doğup serpilmiştir; tüm Tanrılar (inançlar) Kibele'nin çocukları olduğu için kardeşler ve aralarında Kibele'nin şefkati hâkimdir. Daha sonra pagan öğreti ve gelenekler bu mitlerle kaynaşmıştır. Pagan geleneğin pluralist (çoğulcu) yapısı özünde hoşgörüyü barındırır; herkes birbirinin inancına saygı duymaktadır. Tek Tanrılı dinlerin Anadolu'ya gelişi, ikonoklast (put-kırıcı) tavrıyla baskı oluşturmuş ve bu nedenle de kadim öğretileri yer altına itmiş ve ezoterik örgütlenmeyi pekiştirmiştir.

İyonya felsefe geleneği, Diyonizos ve Orfe Geleneği, Delf Mabedi ve Pisagor Okul-Mabedi bir pota oluşturmuş ve sonradan gelen inanç ve gelenekleri kendi potasında dönüştürmüştür (simya). Anadolu'daki çoğulcu yapı bununla da sınırlı değildir. Yukarıda anılanların yanında Sümer, Hitit, Asur, Babil'in kültürel mirası, Budist gelenek, Zerdüştilik, Gnostik Hıristiyanlık, Sufi İslâm, Karmatilik, Bâtınilik, bu kültür toprağına ekilmiş tohumlardır. Günümüzde yeni yeni bilgi dağarcığımızı katılan ve Anadolu'nun en kadim öğretisi ise *Luvî*'lerin öğretisidir ve kendilerine '*ışığın çocukları*' denmektedir.

Her ne kadar resmi din ve ideolojiler bu kadim geleneği *heretik* (sapkın) ilân etmişse de gelenek her inancı bir elbise gibi giyip çıkarma yeteneğiyle bu baskılardan ustaca sıyrılmasını bilmiş ve bu güçlü çekirdek ezoterik gruplar toplumu alttan alta etkilemeyi sürdürmüştür. Kapadokya katakomplarında yuvalanmış Gnostik Hıristiyanların hemen yanı başına Horasan göçmeni sufi İslâm Alp-Erenler yerleşmiş, İhlara vadisinin bir ucunda Mevlâna Celâleddin-i Rûmi, diğer ucunda Hacı Bektaşî Veli hiçbir kıyım olmaksızın tüm Anadolu kültürleriyle bağdaşmayı başarmıştır.

İslamiyet'in ilk yıllarında, Peygamberin ölümünden sonra yeni dinin Bâtınilik yanlısı grubu olan Hanifler, halifelğe Hz. Peygamberin damadı Ali'nin seçilmesini istemiş, ancak Sünni çoğunluğun kabulü ile Hz. Ebu Bekir seçilmiştir. Ali'yi sevmeyen ve onun halife olmasını istemeyenler bir araya gelerek Haricileri, Ali yandaşları da bir araya gelerek Şiileri (Dost, Yoldaş) oluşturdu. Ali'nin halifelik sorunu olarak siyasal biçimde başlayan bu bölünme giderek düşünsel ayrılığa da dönüştü, hatta bir iman sorunu biçimine büründü.

Bilindiği gibi her düşünce kendine uygun ortamda doğar ve gelişir. Tasavvuf da İslam'ın bu bölünme devresinde ve daha çok eski inançların yerleştiği bölgelerde gelişmiştir. Bu bölünme Ortodoks Müslümanlığa karşı bir çeşit Protestan Müslümanlığı ortaya çıkartmıştır. Tasavvuf düşüncesinin, Peygamberin amcaoğlu ve damadı Ali'nin "*Peygamber bana ayetlerin gizli anlamlarını açıklardı,*" sözü ile başladığı (Aleviler) öne sürülür.

Örneğin, Kutsal Kitap'taki "*Allah Âdem'i kendi suretinde/şeklinde yarattı ve ona kendi ruhundan üfledi*", "*Önsüz sonsuz benim, her nereye baksanız beni görürsünüz*" sözleri "*Her şey aynı/tek varlık, o da Tanrı'dır*" şeklinde yorumlanmış ve Bâtıniligi de içeren tasavvuf

süreci başlamıştır. (8. yy. Bâtınlığın temsilcisi İsmailiye oldu) (Alevilik: 1- Ali yandaşlarının benimsediği görüş, 2- Ali ile karısı Fatıma'nın 'peygamberin Hatice'den olma kızı' soyundan gelenler).

Tasavvuf (Misticizm, Gizemcilik): Kişinin *doğrudan* tanrı bilgisine ulaşmasını amaçlayan düşünce, inanç ve yaşam biçimidir. Başka deyişle. duyu ve sezgiye dayalı gerçeğe ulaşma anlayışıdır. Kişinin kendi içine dönerek Tanrı'yı kendinde araması, Tanrı'nın varlığında eriyerek kişiliğin (Ben zannının, egonun, nefsin) yok edilmesidir.

Kuruluştta temel nitelik, dünyadan yüz çevirip katıksız bir dinsel yaşamı gerçekleştirme çabasıydı. Emevi saltanatına tepki duyan ilk Zahitler (günahtan sakınan) toplumdaki uzaklaşarak (uzlet) bireysel bir dinsel yaşama yöneldi.

Çile çekmek (arınmak), sabırlı olmak, tanrıya güvenmek (tevekkül), günahtan kaçınmak ve tanrı sevgisi gibi öğelerle tasavvuf giderek zenginleşti.

Gelişme döneminde (9. yy. başı) dinsel (İslami) kuralların yorumlanması başladı. Tasavvufun ilke, kural ve yöntemleri oluşurken, Eski Yunan, Hint, İran gelenek ve inançlarının etkisi de görülür oldu. Tanrıya manevi yolculuğun durakları (makamlar) ve kişideki tanrısal durumlar (haller) belirlendi. Bunu insanın tanrıya dönüşmesi kuramı izledi. Artık tanrı yetkin insanda (İnsan-ı Kâmil) görünüyor, onun ağzından konuşuyordu.

Bu Bâtını anlayış Yunan felsefesinin İslamileştirilmesi (Hukemalık-Filozoflar, hikmetli kişiler, âlimler) ile eski Hint-İran dinlerinin ve Sabiliğin bir karışımıdır. Burada ezoterik olan tanrısal gizlerin asıl anlamlarıdır. Tanrı sözlerinin bir dış bir de iç anlamı vardır. Bu anlamlara *tevil* (ilk ve asıl olana götürme) adı verilen yorum yöntemi ile ulaşılır.

Tasavvufta yaratılış değil, varlık birliği (Vahdet-i Vücut) vardır. Hiçbir şey yoktan varolmaz. Evren varolandır. İlsiz, sonsuzdur ne yaratılmıştır ne de yok olacaktır (Parmedines). Her şey karşıtı ile gelişir (Herakleitos). Her şeyde varlık belirir, süregiden bir oluş vardır. Peygamber yetkin insan (İnsan-ı Kâmil), Cebrail ise onun (tümel) aklıdır.

Doğanın gelişmiş, dönüşmüş en yetkin biçimi 'insan'dır. O halde gerçek apaçık ortadadır: *Kendini Bil.*

Sır "*Enel Hak*"tır. Tanrı'yı arayan sonunda kendini bulur. Bunun da yolu *temelde arınma* (saflaşma), *yolda irfanîyet* (anlayış, hikmet), *sonda aşkıtır.*

İslami ezoterizmin (Bâtınlığın) temel özellikleri: Yorum yöntemi (Tevil), Peygamber ve İmam'a aşırı inanç (Gulüvv), Tanrının insanda görünüşünü (Tecelli) kabul ve giderek tüm dinsel kuralların düzeni temin için olduğunu anlayıp tüm bunların dışlanması.

Halkın anlayışına göre söylenmiş sözlerin asıl anlamlarını açıklayan *İmam* böylece insanları dinsel kuralların (Şeriat) yükünden kurtarmış olur.

Gerçek diye anlatılan bu bilgilerin dine aykırı olduğunu öne süren İslam bilginleri bu duruma şiddetle karşı çıkmış ve birçok Sufinin hapsine ve öldürülmesine neden olmuşlardır (Sühreverdi, Hallac-ı Mansur). Daha sonra tasavvuf Muhyiddin Arabî ile (öl. 1240) varlık birliği (vahdet-i vücud) öğretisine dayalı felsefi bir sisteme dönüşmüştür.

12. yüzyıldan sonra tasavvufta kurumlaşma ve örgütlenme süreci başlar. Tasavvufun pratik kural ve yöntemlerini yeniden belirleyen mutasavvıflar kendi adlarıyla anılan tarikatların oluşmasına neden oldular. Tasavvufun Anadolu'da yayılması Selçukluların gerileme devrine ve küçük beyliklerin kuruluş dönemine rastlar. Bunalmış insanların sıkıntılarını, acılarını giderecek bir dayanak aradıkları yerlerde ot biter gibi yabancı çevrelerden gelmiş bir 'ermiş'in karanlıklar içinde belirlediği görülür. Moğol saldırıları sonucu varı yoğu elinden alınıp iyice yoksullaşan 12–13. yy. Anadolu 'ermişler yatağı' olmuştur.

Selçuklu döneminde Anadolu'ya biri İran diğeri Suriye-Irak üzerinden iki karşıt görüşün girdiği görülür. Tarikat kavramı altında toplanan bu iki kuruluştan ilki Ali'ye ikincisi Sünniliğe bağlıdır. Ali'ye bağlı Aleviliğin İran'daki kolu Şiilikten beslenir, özünde eski İran çoktanrı inançları vardır. Anadolu Aleviliği ise tüm Anadolu kültür birikiminin bir bağdaşımıdır. Ahilik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, Tahtacılık, Çepnilik gibi kolları bulunur.

Tarikat, Arapça 'yollar' demektir. Tasavvufta ise kulu Tanrı'ya ulaştıran zevk, neşe, irfan, aşk ve cezbe yoludur. Bu yola giren kişi varlığını Tanrı'ya verir, her yerde onun kudret ve hikmetini görür. Kendini Tanrı'da yok eder, bilişi (ilm-el yakin) görüş, görüşü de (ayn-el yakin) oluş (hak-el yakin) haline gelir. Bilmek-Bulmak-Olmak şeklinde dile gelir.

İslam düşüncesi tanrısal bilgiyi, onun getireceği coşku ve mutluluğu 3 ayrı yoldan aramıştır:

- 1- Kutsal Kitabın/Kuran sözcük anlamları ile aramıştır. Tanrısal bilginin tek yolu Kuran ve Hadislerdir (Tarik-i Muhammediye); yoruma gerek yoktur (Arap düş, Zâhir bilimi, Sünnilik).
- 2- Kutsal Kitabın yorumu ile aramıştır. Mutasavvıflara göre dinin açık anlamları bilgisizler içindir. İçrek anlamları yetkin kişilerin (Arif, İmam) yorumları ile ortaya çıkar. Farklı yetkin kişilerin farklı yorumlarından farklı tarikatlar ortaya çıkmıştır (İran düşüncesi, Bâtın bilimi, Bâtınilik).
- 3- Kutsal Kitabın sözcük anlamını da, yorumunu da dikkate almayan yalın Tanrı düşüncesi ile aramıştır (Türk düşüncesi, Tanrı bilimi, Melâmilik).

Bu bağlamda tasavvuf içinde tasavvufa karşıt bir görünüm veren **Melâmilik**'ten biraz söz edelim. 9. yy. Horasan'da kurulmuştur (Horasan Erenleri-Alp Erenler). İsimleri 'levm - kınanmak, taşlanmak, pişmanlık' kökünden gelir.

Melâmiler, içinde (bâtınında) dava, dışında (zâhirinde) riya ve gösterişi olmayan kişilerdir. Özel bilgileri, kıyafetleri, toplantıları yoktur. Halktan ayrılmazlar, "*Tanrı'ya zikirle, rüya ile ayin/törenlerle varılmaz, bu yol dürüstlük, alçakgönüllülük, Hakk'a bağlanmak ve Halka hizmet yoludur,*" derler. Bu anlayış Melâmi görüşünü halka yayan esnaf ve sanatkarları örgütleyen 'Fütüvvet/Ahilik'i meydana getirmiştir.

Sünniler Tanrısal buyruklara uyacak, ölümden sonra Tanrı'ya ulaşacaktır.

Bâtiniler Tanrı'yla bir olduklarını bilirler, ancak tarikatın da 'bilgisizlere Tanrı ile bir olduklarını öğreten kendini bilme yolu' olduğu için gereğine inanırlar.

Melâmiler ise Tanrı'dan başka her şeyi gönlünden çıkarıp 'gönül beklemeye' geçerler. Bütün eylemlerin Hak'tan geldiğini, kendinin de tüm varlıklar gibi Hak'tan bir parça olduğunu düşünür, ölümsüzlük sevincine (varlık birliği) ulaşırlar. Buna '*Melâmet Neşesi*' denir.

Başka bir deyişle, Melâmet bir neşedir, zevktir, 'hal'dir, terk-i dava ve giderek 'terk-i terk'tir. Sohbet esastır, '*muhabbette fena, sohbete devamda vefa, marifette beka*' anlayışı egemendir. Bektaşilik, Mevlevilik, Abdallar, Kalenderilik, Haydarilik gibi tarikat oluşumlarına öncülük etmişlerdir.

9 ve 10. yüzyılda tarikat denince, '*her sufinin tek tek izlediği manevi yol*' anlaşılırdı. Zamanla sufiler şeyh, baba, dede, pir adı verilen manevi önderlerin etrafında toplanmaya başladılar. 12. yüzyılda tarikat, bir şeyhin önderliğinde yaşamını ve ibadetini belli kurallara göre düzenleyen müritler topluluğu oldu.

Tarikat başının (Pir) ruhani silsilesi peygambere (Hz. Muhammed) Hz. Ali yoluyla ulaşıyorsa bunlara 'Alevi', Hz. Ebubekir yoluyla ulaşıyorsa 'Bekri' ya da 'Sünni' denir.

Kurumlaşmış tarikatın başında ya o tarikatın kurucusu (Pir) ya da kurucu kabul edilen bir kişi vardır. Ayrıca silsilesi ona ulaşan halifeler, bu halifelerin irşad (aydınlatma) yetkisi verdiği Şeyhler, Babalar, Dedeler ve onların müritleri (öğrencileri) bulunur.

Tarikatın Pir makamı (Pir'in yattığı tekke - Astone), Hankah denen büyük tekkeleri, daha altta dergâhları, konaklama yerleri (zaviyeler), özel giyimleri, zikir biçimi, adap ve erkânı, hizmetli dervişleri ve geçimlerini sağlayan vakıfları vardır. Böylece toplumdan ayrı '*Sufiler*' denen elit bir sınıf ortaya çıkmıştır.

13. yy. İranlı Şihabettin Fazlullah Esterabadi'nin kurduğu 'harf ve rakamlardan dinsel anlamlar çıkaran' İslam tarikatına "**Hurufilik**" denir. Harf ve rakam yorumlayan bütün eski sistemlerin (Pythagoras gizemciliği, Bâtinilik, Tasavvuf) bir sentezidir.

Hurufiliğe göre varlığın özü sestem oluşur. Sesin ortaya çıkmasıyla evren var olmuştur. Cansızlarda gizilgüç olan ses, canlılarda istemle ortaya çıkar. İnsanın ayrıcalığı sözdür (kelâm). Gerçekleşmiş varlık ya da belirmiş Tanrı olan söz insanda dile gelir. Başka deyişle, insan '*konuşan Tanrı*'dir. Bâtiniliğin temel düşüncesini sürdüren Hurufilikte *amaç insandır*. İnsanı bilmek Tanrı'yı bilmektir.

İran'dan kaçan Hurufiler Anadolu'da Akçahisar, Eskişehir, Sivas, giderek İstanbul ve Rumeli'de Arnavutluk ve Ergiri Kasrına geldiler. Fazl'ın Halifesi Aliyyul-Ala'nın Hacı Bektaş tekkesinde öğretti yaptığı söylenirse de Hurufiliğin Bektaşiliğe Mir Şerif ve Nesimi ile etki ettiği bilinmektedir. Osmanlı döneminde Sultan Fatih'in Hurufiliğe eğilimini duyan Edirne Camii müderrisi Fahreddin-i Acemi şeriat adına Hurufileri yaktırmıştır.

15-16. yy. Hurufilik, Bektaşiliğin asli inançlarından olmuştur. Ancak günümüz Bektaşiliğinde bir geleneğe uyuş biçimine dönüşmüştür. Hurufilik Mevleviliğe ve son Melamilere de etki etmiş ancak *'bunu da biliriz'* olarak kalmış, ön plana çıkamamıştır.

Mevlevilik: 13. yy.'da Anadolu'da Celaleddin Rumi'nin düşüncelerini temel alan tarikatın adıdır. Şeriat ile birlikte Yeni Platoncu görüşler, varlık birliği inancı ve eski Anadolu gelenekleri bir arada bulunur. Ayrıca Kalenderilik, Melâmilik ve Bektaşilikten alınma pek çok motif vardır.

Mevlevilik, Tanrı'yla evrenin birliği görüşüne dayanır. Gerçek varlık Tanrı'dır ve başka varlık yoktur. Önsüz sonsuz, salt us (Saf Bilinç), salt ışık (Nur), salt erk (Güç), salt sevgidir. Evren Tanrı'nın görünümüdür, bu nedenle *seven* de, *sevilen* de, *sevgi* de kendidir.

Her şey Tanrı'dan gelir ve Tanrı'ya döner. İnsan ruhu (ölümsüz tanrısal öz) evren yaratıldıktan sonra insan bedenine girmiş ve geldiği yere dönmenin özlemi içinde çırpınıp durmaktadır. Mevlana bu durumu 'ney'den çıkan dokunaklı, yakınmalı, özlem dolu sese benzeter. Bu nedenle *ölüm*, sevgiliye kavuşma anlamında bir düğün gecesidir (Şeb-i Aruz).

Kişiye tanrısal özün gizemlerine ulaştıracak olan akıl değil, Tanrı'ya duyulan büyük özlem, aşk ve sevgidir. Bu şekilde olgunlaşmanın yolu ise *'kendini bilmek'* tir. Sevgi tanrısal özdür. Bu nedenle sevmek tanrısal bir eylemi gerçekleştirmektir. İnsan Tanrı'yı yansıtan varlık olduğu için insanı sevmek Tanrı'yı sevmektir.

Âşık Tanrı'nın aynasıdır. Bu ayna (Gönül) arınmış ve pırl pırl olmamışsa *nur* orada parlamaz. İnsan iyiye, doğruya, güzele yönelmeyi, sabırlı, çalışkan ve erdemli olmayı ilke edinmelidir. Sevgi tüm insanları birleştirir, kardeşlik duyguları içinde barışsever bir yaşam sağlar.

Mevleviliğin katılım, çalışma yöntem ve törenlerini (Ayin) oğlu Sultan Veled düzenlemiştir. Bir şeyhe bağlanmak, çile çıkarmak (matbaha/mutfak soyunmak) isteyen tâlip (Muhip) dedelerden biri tarafından soruşturulması için Meydancı Dede'ye götürülür. Soruşturma olumlu geçerse talibe bu yolun zorlukları anlatılır ve Kazancı Dede ile tanıştırılır.

Bu aşamada ahlâki yönden araştırılan muhip sonuç olumlu ise Aşçıbaşı Dede'ye götürülür ve *"Hak Erenler yardımcın olsun"* sözleriyle kabul edilmiş olur. Çile çıkarmak isteyen Muhip'e *Âşık* denir. *Âşık Mutfak/Matbah* kapısından içeri alınır. Dış kapı yanına serilen Ayak Postu (Saka Postu) denen beyaz bir posta dizüstü çökertilir.

Burada sessizce ve düşünerek (Murakabe) geçen üç günün sonunda isteğinde kararlıysa kendisine tennure (yakasız, kolsuz, geniş etekli giysi) giydirilir. Beline Eliflamed (ince, uzun kuşak) bağlanır, sırtına Destegül (kolu kısa hırka), başına da Sikkesi (Mevlevi külahı) konur. Bu kılığa *'soyunmak'* denir, kendisi *'Matbah Canı'* sayılır ve *'Ayakçı'* ünvanını alır.

'İkrar verme' denen bu tören sonunda mutfağa gönderilir ve 1001 gün sürecek çile dönemi başlar. Üç yıla yakın meydancılık, çamaşırcılık, şerbetçilik, bulaşıkçılık vb. 18 hizmeti tamamlayan *'Can'* derviş giysisini giyer, saka postuna oturur, dedelerin yemeğinin bitmesini bekler. Sonra tüm dedelerin sağ ellerini öper ve tören sona erer.

Dedelik makamı için önce üç, ardından 18 günlük yeni bir hücre çilesi vardı. Sonunda kendi zikrini alır, hücre sahibi bir dede olurdu. Mevlevilikte yönetim '*Çelebi*' denen Mevlana soyundan gelen şeyhlerdedir.

Mevlevi Törenleri: Mevlevilerin giyim kuşamları, müzikleri, raksları, deyimleri çok özel ve kutsaldır. Törenler (Ayin) Mevlevihane'de düzenlenir. Müzik ve raks/semah ile yürütülen dört bölümlük ruhsal coşku törenidir. '*Selam*' denen bölümler bir dervişin geçirdiği gelişme dönemlerini simgeler. Bunlar şeriatın koşullarını (dinsel kuralları) öğrenme, tarikatın ilkelerini benimseme ve özümseme, gerçeği arayıp bulma (kendini bilme) ve bilgisini ve coşkusunu başkalarına aktaracak hizmet dönemleridir.

Semah töreninde ney, kudüm, cenk, rebap ve benzeri sazlar eşliğinde Mesnevi'den şiirler okunur, raks edilir. Namaz sonrası dervişler üstlerinde tennure, bellerinde eliflam, sırtlarında güldeste ve başlarında sikkeleriyle ayakta beklerler. Neyzenbaşı'nın ney taksimiyle maddi dünyadan uzaklaşır, şeyhe baş keserek Semah'a başlanır.

Semah tam bir simgesel törendir. Her hareketin tanrısal bir anlamı vardır. '*Çark atmak*' dönme; her yönde Tanrı'yı görmeyi ve her yönden Nur (tanrısal ışık) almayı anlatır. '*Ayak vurma*' benliği (nefsi/egoyu) ayaklar altında ezmek, ona egemen olmak demektir. Kolları yana açmak olgunluğa yönelmek, teşekkür etmektir.

Semazenin başındaki sikke mezar taşını, sırtındaki hırka mezarını, tennuresi de kefenini simgeler. Sağ elleri yukarı, sol elleri aşağı dönüktür. Bu, '*Hak'tan alır Halk'a veririz, hiçbir şeyi kendimize mal etmeyiz, aracı olmaktan başka bir şey değiliz*' anlamını taşır.

Semah töreni Tanrı aşkı taşıyanların coşku ile dönmesidir. Bu dönüş hem kendi etrafında, hem de çevreyi dönme şeklinde yapılır. Özünden ayrı düşen insanın geçirdiği evreleri ve insan olduktan sonra özüne dönüşü anlatır. Çevreyi dönme Tanrı'yı aramak, kendi etrafında dönme gönül aynasında parlayan Nur'un pervanesi olmak demektir.

Bektaşilik: 13. yy. Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu ve Halifesi Balım Sultan'ın düzenlediği Türk tarikatıdır. Yesevi, Haydari, Kalenderi, Babai, Melâmi, Hurufi ve Bâtini gelenek ve düşüncelerle oluşmuş bir ezoterik/gizlemlili yapılanmadır. Hacı Bektaş zamanında Fütüvvet ehliyle kaynaşmış, Abdallar, Kalenderiler, Haydariler ve giderek Babailer, Edhemiler gibi toplulukları temsil etmeye başlamıştır. Eşitlik ve kardeşlik anlayışı, ortak mal varlığı görüşü ve kapalı oluşu Bâtinilikten geçmedir. Bütün bu gelenek ve törenleri birleştirerek son şeklini almıştır.

Hacı Bektaş Veli'nin evli olduğunu savunan gruba '*Çelebi Kolu*', evli olmadığını savunan guruba '*Babalar Kolu*' denir. Bu nedenle Bektaşilik hem evli hem de evlenmeyen (Mücerret) Babalarla temsil edilir.

Mücerret babalar sağ kulaklarına demir ya da bakırdan *Mengüş* adı verilen bir halka takarlar. Kadın-erkek ayrımı yoktur, eşler törenlere birlikte katılırlar.

Bektaşilikte 'Dört kapı' ilkesi vardır. Her kapıda 10'ar makam bulunur.

Şeriat Kapısı: Bel-oğlu; İslam Dininin ve Aleviliğin genel koşulları

Tarikat Kapısı: Yol-oğlu; Mürşide bağlanma, törenler, Yol-oğlu olmanın erdemleri

Hakikat Kapısı: İl-oğlu; Kendini Bilme aşaması

Marifet Kapısı: Atam Gök – Anam Yer; Tanrı-Evren-İnsan hakkındaki tüm gizemler.

Bektaşiliğe göre ruh, kafes (beden) içinde bir kuş gibidir. Özüne (Tanrı'ya) dönmeye çalışır. Ölüm (Hakka Yürümek), ruhun beden değiştirmesidir (Tenasüh). İnsan ateş, hava, su ve topraktan yapılmıştır (Çarmıh). Sultan olan (benliği yöneten) akıldır. İyiye götüren akıl Hüma kuşu (Zümrüt-ü Anka), kötüye götüren akıl Şeytandır.

Tanrı-Muhammed-Ali üçlemesi teslis inancına benzer. Yetkin insan 'Kutup', Kutupların en yetkini 'Kutuplar Kutbu'dur ve evren bunların etrafında döner.

Alevi-Bektaşiler Tanrı'nın birliğine, Hz. Muhammed'in son peygamberliğine, Kuran'ın Tanrı buyruğu olduğuna, Ali'nin de Halife ve İmamlığına inanırlar. Ehl-i Beyt'i (ev halkı: Muhammet, Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin) seveni sever (tevelle), sevmeyeni sevmezler (teberra). İbadet yeri 'Meydan Odası', kiblesi 'Meydan Taşı'dır; 'Çerağ'dır, 'Post'tur. Besmelesi 'Bismişah'tır.

Ahlâk ilkeleri: Benliğe egemen olma, dürüst, saygılı, sabırlı ve hoşgörülü olmaktır.

Bektaşi olmak: Sevecenlikte güneş gibi, cömertlikte su gibi, alçakgönüllülükte toprak gibi, teslimiyette ölü gibi, giz saklamada gece gibi olmaktır. Bektaşi yalan söylemeyen, gönül kırmayan, öfkesini yenebilen kişidir.

'İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı' ilkesine uygun davranır. 'İncinme, incitme' anlayışına bağlı olarak her çeşit düşünce ve inanca saygı gösterir.

Eline sahip olup hırsızlık ve kötülük yapmayacak, diline sahip olup kötü sözler ve yalan söylemeyecek, beline sahip olup namus ve iffete dikkat edecektir. İbadetin en büyüğü, çalışmak, doğruluk ve insan sevgisidir.

Bektaşiliğe giriş töreni: Bektaşiliğe girmek 'Nasip Almak', 'İkrar Vermek' ya da 'Kurban Edilmek' adı verilen bir törenle olur. Bektaşilikte Âşık, Muhip, Derviş, Baba, Halife dereceleri vardır. Tarikata girecek olana Âşık, İstekli ya da Harici denir.

İki kişinin kefaleti ile tarikata tanıtılan istekli tören günü bir kurban tığlatır (kestirir) ve rehberi ile birlikte Meydan Odası'na gelirler. Dünyaya ait kabul edilen para, altın, vb. değerli şeyler üzerinden alınır.

Daha sonra başları açık, ayakları çıplak olan can ya da canlara kendi istekleriyle mi geldikleri sorulur. "Evet" yanıtını alan Baba, bu yolun güçlüğünü, demirden leblebi, ateşten gömlek olduğunu anlatır. Ardından "Erenler, gelme gelme, dönme dönme, gelenin malı, gidenin canı buyurmuştur, kendinizde bu gücü buluyor musunuz?" diye sorar.

"Allah, Eyvallah" diyen âşık rehberin dizini öper ve çerağ uyandırma töreni başlar.

Çerağcı (delil) denen küçük mumları ayak mühürleyerek gittiği ocaktan (küre makamı) yakar. Terceman denen dizeler eşliğinde kürsüdeki mumları uyandırdıktan sonra iki parmak arasında çerağı ezerek söndürür (sırreder, dinlendirir). Baba'nın *"Eğlenceler daim, cemler kaim, gönüller şen ola"* sözlerinden sonra rehber âşığı dışarı çıkartır ve abdest aldırır.

Caferi Mezhebi'ne göre abdest alan istekli ellerini yıkarken rehberi ona; *"Tanrı'nın yasaklarına el sürdün ise arınmak için yıka,"* ağzını çalkalarken *"Yalan ve kötü sözlerden arınmak için yıka,"* yüzünü yıkarken *"Yüz kızartıcı suçlardan arınmak için yıka,"* başını ıslatırken *"Akılsızca yaptığın işlerden arınmak için yıka,"* ayaklarını yıkarken *"Suça ve günaha gittin ise arınmak için yıka!"* der ve havlu verirken de *"Tanrı'dan başka her şeyden silinip Pir-ü pak olmak içindir, sil"* diyerek bitirir.

O gün tığlanmış kurbanın yününden örülmüş ipi boynuna takar, sağ elinden tutarak meydana getirir. Peymançeye (ana karnındaki durum) geçerek içeri giren isteklinin bu duruşu *'yeniden doğuş'*u simgeler. Dört Kapiya selâm verilir. Baba isteklinin boynundaki tığbendi çıkarır, sağ elini tutar, âşık da Babanın eteğini tutar (El benim, etek senin, doğru yolda yürüyelim) ve Babanın tövbe ettirici sözlerini tekrarlar.

Baba âşığa *"Kimseye kötülük etme, benliğine mücadele et, bağışlayıcı ve alçakgönüllü ol, eline, beline, diline – aşına, eşine, işine sahip ol, hakikat sırlarını açıklama"* gibi öğütlerde bulunur.

Başına Bektaşî başlığını (12 dilimli Taç-Arakıyye) takar. Tığbende, eline ve diline sahip olmasını simgeleyen iki düğüm atar, beline sahip olmayı simgeleyen üçüncü düğümü bağlanırken çözülecek şekilde (harama bağlı-helâle açık) düğümleyip beline bağlar. Böylece dış âlemde (şeriattan) gelerek Muhiplik derecesini alan istekli tarikata girmiş olur. Artık açık anlamların ardındaki gizli anlamları öğrenecek (marifet) ve gerçeğe (hakikate) ulaşacaktır.

Muhip 'post'a, 'dar'a, 'ocağa', 'Baba'ya, oturanların her birine ya da 'cümleden cümleye' diyerek niyaz ettikten sonra Baba sakiye seslenerek *"Kalk Erenler! Hz. Hüseyin için sebil eyle!"* der. Hazırlanmış olan şerbet herkese sunulur. Bazen şerbet yerine tuzlu su içilir.

Baba su ile (bilim-bilgelik) tuzu (adalet-erdem) karıştırıp Muhip'e ve oradakilere içirir. Yoldan dönülemeyeceğini simgeleyen su ve tuza ant içildikten sonra rehber bir süpürgeyi yerde sürüyerek sembolik bir temizlik yapar ve tarikata giriş töreni bitmiş olur. Sofra serilir, dem (rakı) eşliğinde sohbet başlar ve muhabbet denen sazlı sözlü (deyiş) ve semahlı bu toplantı gece boyunca sürer.

Bektaşîlik Caferi Mezhebini kabul ettiğini söylemekle birlikte alınan abdest o gecekinden ibarettir. Namaz kılınmaz. Oruç Muharrem'in ilk on günü su içmemektir. Bu yönleriyle de Bektaşîlik tamamıyla Bâtını bir tarikattır.

Sofra başında yapılan sohbet toplantısına *'Ayn-ül Cem'* denir. Yemekler yenir, saz eşliğinde nefesler okunur, Pervaz (semah) yapılır, anlaşmazlıklar görüşülüp karara bağlanır.

Bir başka Bektaşı erkânı da 'sorulma'dır (baş okutma). 'Dar-ı Mansur'a gelip Peymançeye geçen can, sağ eli kalbinde "Elim erde, yüzüm yerde, özüm darda, bu fakirden incinmiş, gücenmiş canlar haklarını istesin," der. Böyle bir kişi çıkarsa Baba ikisini de dinler, çözümler getirir ve onları barıştırır. Sessizlik varsa Canlar hep birlikte "Biz hoşnutuz, erenler de hoşnut olsun," derler. Dem sofrası kurulur, 'Zakir'ler çalıp söyler, semahlar, devranlar yapılır.

Diğer bir erkân gençlere yol yöntem öğretmek, onlara tarikat ilkelerini aşlamak amacıyla düzenlenen (Koldan Kopan) toplantıdır.

Ölen (Hakka yürüyen) Bektaşı önce 'sedir' sonra 'saf su' ile yıkanır. Arakiyesi başına takılır, tığ-bendi beline bağlanır. Derviş ya da Baba ise önce tennure ve hırkası üzerine serilir, tığ-bendi boynuna takılıp uçları ellerine verilir ve kefen kapatılır.

'Dar'dan İndirme' erkânı, ölen Bektaşı'de kimsenin hakkı kalıp kalmadığının sorulduğu mirasçıların isteğiyle yapılan toplantıdır.

Kısaca Bektaşilik Edep-Erkân yoludur.

"Her ağaç meyvesinden tanınır" özdeyişi Anadolu kadim bilgeliğinin temel düsturudur. "Kitaplardaki bilgi zihne yazılır ve ölüdür, bilgelerdeki bilgi (irfan) kalbe yazılır ve diridir. Kitapta sevgi yoktur ki alalım, kişi, bilgelerin sevgi ve şefkat ışığıyla gelişir" diyerek, Pisagorcucu philo-sophia (sevgi ve hikmet) geleneğinin halen yaşatıldığının izlerini göstermişlerdir.

Bu nedenle "Bu gelenek en iyi biçimde onun meyveleri sayılan bilge'lerden zevk edilir" denmiştir. En başta Pisagor'un philo-sophia'sı (sevgi ve hikmet) kadim bilgeliğin tüm sürümlerinde korunmuştur.

İlim, mantıkla ve düz yazıyla ifade edilirken, bilgeliğin (irfan) dili şiir olmuştur. Bir anlamda poetik felsefe'den söz etmiş oluyoruz.

Bektaşiliğin piri Hacı Bektaşî Veli'nin ünlü deyişi:

*Hararet nardadır, sacda değildir;
Keramet baştadır, tacda değildir.
Her ne arar isen kendinde ara,
Kudüs'te Mekke'de Hac'da değildir.*

Bir Bektaşî dervişi olan Yunus Emre, "Yetmiş iki milleti bir bilmeyen insan değil" diyerek vurguyu insanın evrenselliğine yapmıştır. Yine Yunus Emre, "Cümle yaratılmışlara bir göz ile bakmayan, halka müderris ise de hakikatte asidir," demiştir.

*Aşk imamdır bize, gönül cemaat;
Dost yüzü kıbledir, daimdir salât.
Dost yüzün görünce şirk yağmalandı;
Onunçün kapıda kaldı şeriat.*

*Din ve millet sorar isen, Âşıklara din ne hacet.
Âşık kişi harab olur, Âşık bilmez din diyanet.*

Bir örnek de ünlü Hak âşığı Melâmi Niyazi-i Mısri'den verelim:

*Zât-ı Hak'kı anla gör, zâtındır senin,
Hem sıfatı, hep sıfatındır senin,
Sen seni bilmek necatındır senin,
Gayre bakma sende iste, sende bul.*

*Hüsnünü izhar eder bunca sıfat,
Zatına insanı burhan eylemiş,
Hakkı istersen yürü, insana bak,
Şems-i zât, yüzünden rahşân eylemiş,
Hak yüzü insan yüzünden görünür,
Zât-ı Rahman, şeklin insan eylemiş.*

Kaynakça:

- Metin Bobaroğlu – Anadolu Aydınlanma Vakfı Çalışmaları
- Prof. Dr. Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara İlahiyat Fak. Yayınları
- Prof. Dr. Cavit Sunar, *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, Ankara İlahiyat Fak. Yayınları
- Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, Cem Yayınları
- Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlâkı*, Ülken Yayınları
- Cemil Sena, *İnsan Ruhu Ebedi midir?*, Erkmen Matbaası 1951
- Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi
- İsmet Zeki Eyuboğlu, *Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi*, Geçit Kitabevi
- Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi, Tan Matbaası, İst. 1964
- Nevzad Odyakmaz, *Bektaşilik-Mevlevilik-Masonluk*, İnkılâp Kitabevi
- Fernand Schwarz, *Kadim Bilgeliğin Yeniden Keşfi*, İnsan Yayınları
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılâp Kitabevi
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Menakıb-ı Hacı Bektaşî Veli "Vilayet-nâme"*, İnkılâp Kitabevi
- *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu, Danimarka 2008